

Podmínky vzdělávání na málotřídních školách*

Education provisions at small schools with composite classes

Kateřina Trnková

Pracoviště autorky: Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta MU, A. Nováka 1, Brno, e-mail: trnkova@phil.muni.cz, tel.: 549 497 500

Klíčová slova: málotřídní škola, podmínky vzdělávání, materiálně-technické podmínky vzdělávání, personální zajištění výuky

Key words: small schools with composite classes, provisions of education, personal provisions of education, material and technical provisions of education

Abstrakt: Příspěvek se zabývá podmínkami vzdělávání na málotřídních školách v České republice, konkrétně personálním zajištěním výuky a materiálně-technickými podmínkami vzdělávání. V obou ohledech měly málotřídky u nás i v zahraničí vždy svá specifika a pověst špatně vybavených škol. Přibližují současnou situaci na těchto školách, a to na základě výsledků analýz Výročních zpráv České školní inspekce a dat z dotazníkového šetření realizovaného na málotřídních školách.

Úvod

Málotřídní školy jsou charakteristické tím, že alespoň v jedné jejich třídě jsou společně vyučováni žáci různých ročníků. Tyto školy tvoří i dnes významný podíl ze všech základních škol, zhruba 38 % z našich základních škol je málotřídních.

Jedním z témat, které je s nimi historicky spojováno, je, jaké podmínky vzdělávání na těchto školách existují. Podmínkami vzdělávání se v zásadě myslí dvě věci, jednak materiálně-technické zabezpečení vzdělávání (stav budovy a jejího vnitřního zařízení, učebny, pracovny, jejich počet, velikost a vybavení, fondy učebnic a didaktických materiálů) a jednak personální zajištění výuky (kvalifikovanost pedagogických pracovníků, resp. jejich podíl).

V minulosti docházelo k tomu, že tyto školy nebyly dostatečně rychle po hmotné stránce modernizovány. Ještě koncem 60. letech píše Koukal o tom, že „65 % ZDŠ v republice nemá tělocvičny, 67 % nemá jídelnu, 82 % škol se vytápí lokálně a 48 % škol nemá splachovací záchody“ (1970, s. 130). Takové podmínky pro vyučování si dnes již dovede málokdo představit. V současnosti pochopitelně musí základní standard v technickém vybavení školní budovy každá základní škola splňovat, avšak tělocvična nebo jídelna nejsou třeba samozřejmou součástí škol. Rozdíly lze ve školách nacházet i ve vybavení školním nábytkem, učebnicemi či pracovními pro učitele. Rovněž fond učebnic, pomůcek a další didaktické vybavy může vykazovat různou úroveň. Zajímalo mě, jaké doklady existují o materiálně-technickém zajištění výuky na málotřídkách a co o této situaci vypovídají.

Kromě materiálně-technického zabezpečení výuky se na podmínkách vzdělávání ve školách podílí i personální zajištění výuky. Plná odborná kvalifikovanost učitelů ZŠ

* Příspěvek byl zpracován v rámci projektu Málotřídní školy v ČR: analýza současného stavu a potenciálů jejich rozvoje podpořeného GA ČR (č. 406/07/0806).

není v naší republice zcela běžná, na 1. stupních ZŠ¹ pracovalo k 30. 9. 2005 přibližně 18 % nekvalifikovaných učitelů (*Statistická, 2007*). Dá se očekávat, že skupina nekvalifikovaných učitelů je vnitřně diferencovaná a dá se očekávat, že jednou z proměných, která skupinu diferencuje, je i umístění školy na pomyslné ose venkov - město. Svou roli může sehrávat i organizační typ školy². V současnosti, kdy už je zrušen institut „umístěnek“ a školy i učitele mají svobodu ve volbě pracovníků, resp. pracoviště, pravděpodobně roste význam těchto faktorů. Je pravda, jak se někdy traduje, že málotřídky se v současnosti potýkají s obtížemi v obsazování učitelských pozic kvalifikovanými učiteli? Jakého podílu málotřídních škol se tento problém týká?

Částečné odpovědi na tyto otázky jsem našla ve Výročních zprávách České školní inspekce (dále ČŠI), která právě tuto situaci na školách monitoruje. Tyto informace jsem pak doplnila o data získaná dotazníkovým šetřením na málotřídních školách v Jihomoravském kraji.

1. Podmínky pro práci málotřídních škol očima České školní inspekce

Náš stát za účelem sledování kvality vzdělávání, jeho průběhu a podmínek realizace na školách zřizuje Českou školní inspekci (dále ČŠI). Její činnost spočívá zejména ve sledování a) efektivnosti vzdělávací soustavy (pedagogické), b) průběhu a výsledků vzdělávání, c) naplňování školních vzdělávacích programů a jejich souladu s právními předpisy, d) dodržování právních předpisů vztahujících se k poskytování vzdělávacích a školských služeb a k využívání finančních prostředků státního rozpočtu (zákon č. 561/2004 Sb., § 173 a § 174). Tato činnost může mít aspekty evaluační, kontrolní nebo poradensko - konzultační. Dokumenty vydávané ČŠI mají zejména evaluační charakter, tak jak vyplývá z poslání této instituce.

Vzhledem k tématu příspěvku mě zajímalo, zda ČŠI věnuje pozornost podmínkám vzdělávání na málotřídních školách. Analyzovala jsem výroční zprávy ČŠI za školní roky 2001/2002 – 2005/2006. ČŠI si školy k inspekčním vybírá na základě řady kritérií, rozhodně nelze říci, že by se stav a podmínky vzdělávání na ZŠ, které popisují *Výroční zprávy ČŠI*, dal zobecnit na celé základní školství³. Přesto záběr ČŠI není malý, v roce 2001/2002 navštívila 19,6 % ze všech základních škol v ČR, v následujících letech se tento podíl snížil zhruba na 17 - 19 % ZŠ. Mezi navštívenými základními školami jsou i málotřídky, avšak z *Výročních zpráv* se nedovídáme, jaký podíl v této skupině tvoří. Obecně lze říci, že málotřídky nejsou v hodnocení ČŠI nijak vyčleňovány. Explicitně jsou zmiňovány pouze tehdy, vybočuje-li některý sledovaný jev z běžné úrovně a je tedy hoden zvláštního zřetele. Součástí zmiňovaných *Výročních zpráv* je i kapitola *Podmínky vzdělávání*, ve které se o málotřídkách mluví takřka pravidelně. Znamená to, že podmínky vzdělávání na těchto školách jsou odlišné od škol plně organizovaných (z pohledu ČŠI) a já bych ráda v tomto příspěvku poukázala na to v jakých ohledech.

V oddíle o materiálně-technických podmínkách vzdělávání na ZŠ ČŠI konstatuje

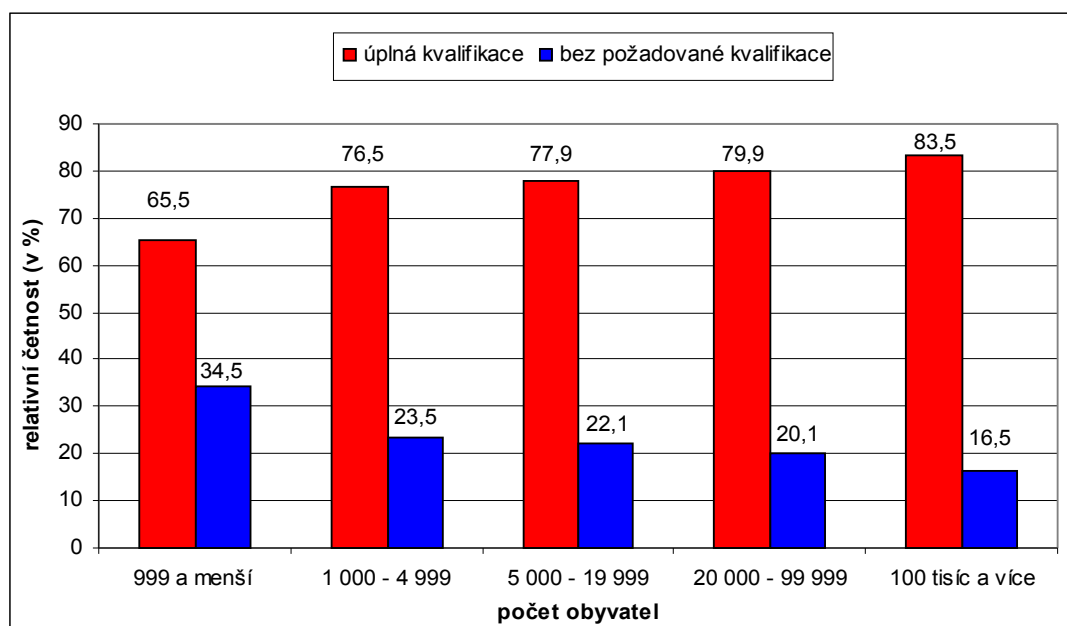
-
- 1 Spojovat ročníky ve třídách je u nás možné pouze na 1. stupních ZŠ.
 - 2 Základní školy mohou být organizovány jako plně organizované nebo jako školy neúplné, tedy takové, které nemají všech devět ročníků. Prototypem neúplných škol jsou ZŠ pouze s 1. stupněm. Variantou neplně organizované školy je málotřídní škola, která má méně tříd než ročníků.
 - 3 Vyplývá to z charakteru výběru škol, v nichž byla provedena inspekce. Tento výběr probíhá na základě různých kritérií stanovených ČŠI.

průběžné zlepšování těchto podmínek na základních školách, ovšem s tím, že se začínají projevovat rozdíly ve finančních možnostech zřizovatelů a zároveň rozdíly mezi jednotlivými kraji. Otázka finančních možností zřizovatelů se bytostně málotřídních škol dotýká. *Výroční zpráva ČŠI (2002)* naznačuje, že se mohou v této oblasti prohlubovat rozdíly mezi velkými a malými školami, a to i díky naplněnosti tříd jednotlivých ročníků. Ukazuje se, že finanční prostředky státního rozpočtu neumožňují v potřebné míře obnovovat fond učebnic a učebních pomůcek (zřejmě díky nízkému počtu žáků, pozn. autorky), takže je pro školy důležité, zda má zřizovatel možnost škole potřebný objem finančních prostředků poskytnout, což vzhledem k finančním rozpočtům malých obcí představuje velkou finanční zátěž. Z regionálního srovnání v materiálně-technickém zajištění všech základních škol vyplývá, že po této stránce na tom není dobře kraj Pardubický, který patří mezi kraje s vyšším podílem málotřídek⁴, jehož školy byly významně častěji hodnocené jako nevyhovující z hlediska materiálních podmínek. Usuzovat na souvislost mezi kvalitou materiálně-technického zabezpečení škol a ekonomického potenciálu regionů a jejich obcí může být složité, neboť mezi kraji, jehož školy dopadly v hodnocení materiálních podmínek vzdělávání častěji hůře patří například i kraj Středočeský a Praha⁵.

Druhou komponentou podmínek vzdělávání na školách je personální zajištění výuky. V tomto oddíle nacházíme ve výročních zprávách ČŠI o málotřídních školách více explicitních zmínek. Jak bylo již řečeno, celé české základní školství se potýká s problémem získat plně kvalifikované učitele, vyšší podíl nekvalifikovaných učitelů je na 1. stupních ZŠ. *Výroční zpráva ČŠI (2003)* uvádí, že „získávat kvalifikované učitele se vůbec lépe daří ve větších městech, než v menších, do odlehlých obcí se nedaří přivést učitele ani při nabídce přidělení bytu“ (s. 12). Že se tento problém týká zejména málotřídek dokládá i tvrzení „s problémy zajistit kvalifikovanou výuku se často neúspěšně potýkají málotřídní školy (*Výroční zpráva ČŠI, 2003, s. 13*). Souvislost velikosti sídla s personálním zajištěním výuky ukazuje následující graf č 1.

-
- 4 Mezi kraje s vyšším podílem málotřídek patří ještě Vysočina, tamní školy byly hodnoceny z hlediska materiálního zabezpečení jako průměrné a kraj Královehradecký, který se v oblasti hodnocení materiálních podmínek pohyboval častěji v pásmu vynikající-velmi dobrý. Toto hodnocení může být ovlivněné charakterem výběru základních škol, který nemusel být v jednotlivých regionech stejnorodý.
 - 5 Praha vynikla v hodnocení materiálních podmínek škol častějším zastoupením krajních hodnocení, a to vynikající a nevyhovující (např. *Výroční zpráva ČŠI, 2001*).

Graf č. 1 Personální zajištění výuky v ZŠ v jednotlivých velikostních skupinách obcí ČR

Zdroj: Výroční zpráva ČŠI, 2004.

Z grafu vyplývá, že podíl kvalifikovaných učitelů na ZŠ roste přímo úměrně s růstem počtu obyvatelstva obce. Atraktivita venkovských škol pro učitele je, jak již bylo naznačeno, ovlivňována také geografickou polohou, nejen počtem obyvatelstva obce. Výroční zpráva ČŠI z roku 2005 dokonce tvrdí, že „v současnosti je téměř nemožné zajistit základní vzdělávání ve venkovských školách a v příhraničních oblastech bez zaměstnávání učitelů v důchodu“ (2005, s. 9). Není zcela zřejmé o jaký zdroj informací se tento výrok ČŠI opírá. Zda jsou pouze zveřejněny „steský“ některých venkovských škol nebo se opírá o údaje vyplývající z personálních agend. To, bohužel, není z dostupných dokumentů jasné. Nicméně výše uvedený graf č. 1 dokládá, že školy v menších sídlech, což jsou většinou málotřídky, zaměstnávají skutečně vyšší podíl učitelů bez požadované kvalifikace.

Vedle toho se mluví i o nekvalifikované výuce některých předmětů. Ve Výroční zprávě z roku 2005/2006 ČŠI upozorňuje na to, že zvláště na málotřídních školách dochází k tomu, že předměty výchovného nebo praktického charakteru nezřídka učí vychovatelky školní družiny nebo učitelky z mateřské školy (je-li se ZŠ integrována). K této skutečnost dochází zejména proto, aby se naplnili všem pedagogickým pracovníkům školy úvazky.

Z Výročních zpráv ČŠI vyplývá, že pokud něco nepříznivě ovlivňuje vzdělávání na málotřídních školách, je to zejména personální zabezpečení výuky a materiálně-technické zabezpečení vzdělávání (to již v menší míře), v ostatních částech výročních zpráv nejsou v podstatě tyto školy zmiňovány. Ve zprávách není přímo řečeno, že kvalita vzdělávání nebo vzdělávacích výsledků na těchto školách je díky tomu nižší, avšak tyto faktory jsou vnímány jako potenciálně nebezpečné. Česká školní inspekce

nepodává žádný návrh, jak situaci zlepšit⁶. Zdá se, že málotřídní školy z pohledu České školní inspekce nejsou školami, na které by měla být zaměřena zvláštní pozornost.

2. Podmínky vzdělávání na málotřídních školách: příklad Jihomoravského kraje

Ukázalo se, že Česká školní inspekce sice navštěvuje a hodnotí i málotřídní školy, ve svých výročních zprávách však tomuto organizačnímu typu ZŠ nevěnuje zvláštní pozornost. Neexistuje tedy veřejně dostupná evidence o situaci na těchto školách. Za účelem doplnění tohoto „bílého místa“ jsem v dubnu 2007 realizovala dotazníkové šetření na území Jihomoravského kraje, jednak na málotřídních školách a jednak mezi zřizovateli těchto škol⁷. Celkem bylo poštou rozesláno 374 dotazníků (188 do málotřídních škol, 186 zřizovatelům těchto škol) a vrátilo se jich 210, tj. 56 % (v tom 55% ze škol, 45 % z obcí)⁸. Pro účel tohoto příspěvku budou analyzovány jen některé části dotazníku, a to softwarem Statistica. I když fakticky na dotazník odpovídali zástupci škol nebo zřizovatele, budu mluvit zjednodušeně o školách a obcích, resp. o ředitelích a starostech.

2. 1 Materiálně-technické podmínky vzdělávání na málotřídních školách

Uvedené sousloví označuje hmotné zajištění vzdělávání na školách, tedy jednak samotné výuky (učebnice, pomůcky, přístroje, počítače, materiály k procvičování...), ale také obecněji vybavení učeben školy (nábytek pro žáky, učitele, prostory a nábytek pro skladování věcí, tabule, nástěnky...), dále vybavenost školy učebnami a její úroveň (prostornost a počet učeben, existence specializovaných učeben, tělocvičen...) a také stav školní budovy (technický stav budovy a jejího vnitřního vybavení – podlah, topení, elektroinstalace, střechy...). Jde o oblast poměrně rozsáhlou, vyžadující různou míru péče a odbornosti této péče. Odpovědnost za stav hmotného zázemí ve škole se rozděluje mezi školu a zřizovatele. Zřizovatel má na starosti zejména budovu a vnitřní vybavení školy, bývá také často majitelem budovy. Finančně hradí provoz školy a potřebné investice. Škola prostřednictvím normativů dostává příspěvek na učební materiály a pomůcky (jsou-li poskytovány bezplatně) a dále na činnosti přímo související s rozvojem škol a kvalitou vzdělávání (zákon č. 561/2004 Sb., § 160, odst. 1, pís. c).

V dotazníkovém šetření byli zástupci málotřídek i zřizovatelů tázáni, jak hodnotí materiálně – technické zázemí své školy. Šlo o získání subjektivního názoru na tuto oblast bez ambice na objektivizaci⁹. Názor měli vyjádřit na následující škále: 1. velmi

6 Výjimkou je návrh na úpravu právních podmínek pro slučování mateřských škol se školními družinami, což by právě venkovským obcím mohlo napomoci v zachování těchto institucí.

7 Dotazníkové šetření bylo realizováno v rámci projektu Málotřídky v současném vzdělávacím systému, podpořeném Programem rektora MU, č. p. 20061421F0020.

8 Tuto návratnost považuji za překvapivě vysokou. Je možné, že tyto školy a obce nejsou často kontaktovány za účelem účasti v empirickém výzkumu, a proto ochotněji na výzkum participovaly. Návratnost se zvýšila o 10-15% po upomínkovém e-mailu.

9 Ostatně, ta by se prostřednictvím dotazníku realizovala obtížně. Ani hodnotící škála ČŠI není navenek příliš transparentní. Škála samotná je ve výročních zprávách zveřejněna, ale jaké indikátory k přiřazení daných hodnotících kritérií inspektoři používají, to není jasné.

dobré; 2. dobré; 3. uspokojivé; 4. neuspokojivé; 5. škola nemá vlastní vybavení; 6. nedokážu posoudit. Výsledky hodnocení této oblasti respondenty můžeme vidět v tabulce č. 1.

Tabulka č. 1: Hodnocení materiálně – technického zázemí školy (deskriptivní statistiky)

Oblast materiálně – technického zabezpečení	N platných	Průměr	Medián	Modus	Četnost modu	Směrodatná odchylka
Technický stav budovy	164	2,58	3,00	3,00	73	0,90
Stav vnitřního technického zařízení budovy	166	2,45	3,00	3,00	74	0,85
Počítačové vybavení	165	2,07	2,00	2,00	79	0,86
Vybavení reprodukční technikou	162	2,70	3,00	2,00	56	1,16
Fond učebnic a knih	166	2,12	2,00	2,00	82	0,97
Fond učebních materiálů a pomůcek	163	2,23	2,00	2,00	95	0,87
Školní a kancelářský nábytek	165	2,44	2,00	2,00	64	0,93
Tělocvična a její vybavení	162	3,38	3,00	5,00	46	1,37
Počet, stav a vybavení učeben	163	2,43	2,00	2,00	81	0,88
Zázemí pro učitele a zaměstnance	163	2,66	3,00	2,00	63	0,95
Jídelna, kuchyň a jejich vybavení	163	2,36	2,00	2,00	71	1,20
Školní zahrada, pozemek	161	2,97	3,00	2,00	53	1,29

Je z ní patrné, že respondenti se v hodnocení na krajních pólech škály příliš nepohybovali. Výjimkou je hodnocení tělocvičny a jejího vybavení. Tělocvična ani v současné době není automatickou součástí výbavy venkovských málotřídek, 27 % respondentů uvedlo, že škola vlastní tělocvičnu nemá¹⁰.

Nejlépe je respondenty hodnoceno počítačové vybavení škol, což je pravděpodobně dáno nedávno proběhlými akcemi Internet do škol a Státní informační politika ve vzdělávání, které vybavily naše školy počítači a připojily je k Internetu. Dále je lépe hodnocena „didaktická“ výbava školy – učebnice, pomůcky, materiály. Jedná se o tradiční a základní předpoklad dobré výuky, takže se těmto fondům, podle mého názoru, věnuje tradičně velká pozornost a průběžně se dle možností školy doplňují. Jejich obnova nemusí být rovněž tak finančně nákladná. Přesto právě o těchto fondech ČŠI

¹⁰ Někdy ani městské školy, zvláště sídlí-li ve dvou budovách, nemají v místě jedné z nich tělocvičnu. Na venkově se obvykle tento problém řeší tím, že škola využívá místní Sokolovnu (či Orlovnu) nebo za příznivého počasí realizuje tělesnou výchovu na fotbalovém hřišti. Řada venkovských málotřídek má tělocvičnu vybudovanou v prostorách bývalé třídy. Takové tělocvičny bývají menší.

mluví jako o mírně zastarávajících vzhledem k rozdílům ve finančních možnostech zřizovatelů¹¹.

Průměrně hůře respondenti hodnotili stav školního pozemku a zahrady, jídelny, kuchyně a jejich vybavení a stavu reprodukční techniky, což je dané zejména tím, že řada škol toto vybavení nemá (např. pozemek nevlastní 12,5 % škol, jídelnu nemá 10,7 % škol a reprodukční techniku¹² nevlastní 8,3 % škol).

Hodnocení stavu jednotlivých komponent materiálně-technického (dále MT) zabezpečení školy se mezi školami a obcemi lišilo, i když ne příliš výrazně. Zástupci škol měli tendenci hodnotit MT zabezpečení přísněji, častěji než zástupci obcí hodnotili stupněm „uspokojivé“ (stav vnitřního zařízení, počítačové vybavení, nábytek, tělocvična a zázemí personálu). Statisticky významné byly rozdíly v hodnocení stavu vnitřního technického zařízení budovy (topení, podlahy, WC...), tělocvičny a jejího vybavení a zázemí pro učitele a zaměstnance (viz tabulka č. 2).

Tabulka č. 2: Statisticky významné rozdíly v hodnocení materiálně – technického zázemí školy zástupci obcí a škol (výsledky t-testu)

Oblast materiálně – technického zabezpečení	Průměr škola	Průměr obec	hladina významnosti
vnitřní zařízení	2,58	2,30	0,03
tělocvična, vybavení	3,64	3,08	0,00
zázemí personálu	2,81	2,48	0,02

Ve všech případech hodnotily školy tento stav jako horší, avšak příliš výrazný tento rozdíl nebyl. Domnívám se, že negativnější hodnocení stavu hmotného vybavení škol jejich zástupci vyplývá z každodenní přítomnosti ve škole a používání jejího vybavení. Pracovníci školy mají neustále před očima a takřkajíc „pod rukama“ hmotné zařízení a prostředí školy, vědí co a jak funguje, co by mohlo být lepší. Zajímavé je, že právě oblast potřebného zázemí personálu není hodnocena lichotivě. Nejspíše jde o (dlouhodobě) podceňovanou oblast, na jejíž zlepšení se zdroje hledají hůře, neboť mohou být upřednostňovány oblasti jiné¹³. Na málotřídkách se nezřídka stává, že ředitel nemá vlastní pracovnu a sdílí ji se svými kolegy, což může být v různých ohledech obtížné (návštěvy, klid na práci...). Málotřídkám to jistě na atraktivitě nepřidává. Přesto jsem osobně očekávala, že v hodnocení MT zázemí málotřídek budou mezi obcemi a školami větší rozdíly.

Výše v textu jsem poukázala na to, že oblast materiálně-technického rozvoje školy je financována z různých rozpočtových zdrojů. Ze zákona vyplývá, že nákladnější část hmotného zabezpečení mají na starosti zřizovatelé, škola obnovuje zejména fondy související bezprostředně s realizací výuky. Další položka dotazníku se proto ptala, jaká byla v uplynulém roce struktura jednotlivých finančních zdrojů věnovaných na tuto

11 ČŠI má možnost srovnání s jinými typy škol, takže z něj mohou skutečně málotřídky vycházet jako školy hůře zajištěné. Může to být však dáno odlišností metodologických nástrojů a cílové skupiny.

12 Ukázalo se, že tato položka nebyla vnímána jednoznačně. Mělo jít zejména o vybavení kopírovacími stroji, tiskárnami, audio přehrávači, avšak opakovaně jsem se setkala s rozpaky nad tím, co toto sousloví vlastně označuje. Přesto jsem nenašla jednoznačnější pojem.

13 O neuspokojivém stavu zázemí pro anglické učitele málotřídek mluví ve své zprávě i Jordan a Whiteley (1997).

oblast rozvoje. Respondenti měli odhadnout, jaký podíl jednotlivých zdrojů (v %) byl v loňském roce určen na materiálně-technický rozvoj školy.

Tabulka č. 3: Odhad podílu finančních zdrojů věnovaných na materiálně – technický rozvoj málotřídek v uplynulém roce (deskriptivní statistiky)

Zdroj financování	N platných	Průměr	Medián	Modus	Četnost modu	Směrodatná odchylka
finanční prostředky školy ze státního rozpočtu	144	39,86	30,00	10,00	21	32,02
finanční prostředky zřizovatele	152	58,92	70,00	70,00	16	31,62
sponzorské a jiné dary	123	2,78	0,00	0,00	81	9,81
dotace, granty	117	2,74	0,00	0,00	91	9,83

Přestože jde o odhad podílu jednotlivých finančních zdrojů, překvapilo mě, že byl připsán poměrně vysoký podíl ve financování MT zabezpečení školám samotným. Vedle dvou základních finančních zdrojů využívají školy i zdroje další, které však byly v celkovém objemu zanedbatelné. Je však zajímavé, jak se lišil odhad škol a obcí na proporcii jednotlivých zdrojů využívaných pro tuto oblast.

Tabulka č. 4: Rozdíly v odhadu průměrného podílu jednotlivých finančních zdrojů využitých na MT rozvoj málotřídek (výsledky t-testu)

Zdroj financování	Průměr škola	Průměr obec	hladina významnosti
finanční prostředky školy ze státního rozpočtu	31,41	51,05	0,00
finanční prostředky zřizovatele	64,21	52,55	0,02

Vidíme, že odhad podílu financování MT rozvoje škol se mezi obcemi a školami výrazně liší. Školy uvádějí diferencovanější strukturu a osobně se domnívám, že bude tento odhad i blíže realitě. Zástupci obcí zřejmě nad otázkou příliš nepřemýšleli, přestože jsou pravidelně s výsledky hospodaření škol seznamováni a podklady o struktuře výdajů musí mít k dispozici¹⁴. Je možné, že ředitelé škol, kteří spravují v podstatě jeden rozpočet (na rozdíl od starostů) mají lepší přehled o struktuře výdajů a zdrojů, jež na ně použijí.

Většina respondentů se při hodnocení MT podmínek vzdělávání na málotřídkách pohybuje na škále mezi hodnocením velmi dobře a uspokojivě (horší hodnocení tělocvičen je dané tím, že řada škol je nemá). Povzbuzující je, že příznivěji je hodnoceno hmotné zajištění výuky učebnicemi, pomůckami, materiály atd., což může znamenat, že se úroveň tohoto typu vybavení na školách sleduje a průběžně se udržuje,

¹⁴ Už při pilotáži dotazníku se ukázalo, že položky zaměřené na faktické otázky z oblasti ekonomicko-personální agendy jsou náročné, neboť se ptají na informaci, kterou nemusí mít respondent zrovna v paměti. Objevily se tendence položky vynechávat nebo jít informaci dohledat v dokumentaci. Po této fázi byly položky upraveny a s vědomím rizika nízké vypovídací schopnosti v dotazníku ponechány.

a také, že je školami vnímána jako klíčová.

2. 2 Personální zajištění výuky na málotřídkách v Jihomoravském kraji

V dnešní době, kdy je jako standard vnímána plně organizovaná škola, nemusí být práce na málotřídce pro učitele příliš atraktivní, neboť předpokládá náročnější pedagogickou, úžeji didaktickou práci (na kterou nemusí být učitelé připraveni). Na druhou stranu málotřídní škola může být atraktivní pro učitele, kteří chtějí vyučovat netradičně, nemají obavy z heterogenity, vyhovuje jim menší sociální prostředí atd. Ambivalentně může působit i umístění školy, které může jednomu vyhovovat, jinému ne.

ČŠI ve svých Výročních zprávách ukazuje, že s poklesem velikosti sídla u nás roste podíl nekvalifikovaných pedagogických pracovníků na základních školách. Nekvalifikovaný učitel, přestože může podávat ve své práci dobrý výkon, není zárukou odborné, profesionální práce (obdobně tomu je i u vychovatelů). Znamená to, že vyšší podíl nekvalifikovaných pedagogických pracovníků je vnímán jako indikátor nižší kvality vzdělávání na školách. Protože ani v tomto případě ČŠI nenabízí detailnější pohled na tuto situaci z hlediska organizace ZŠ a pouze v komentářích poukazuje na to, že se tento problém dotýká zejména málotřídek, zařadila jsem toto téma mezi témata realizovaného dotazníkového šetření.

Ukázalo se, že personální situace na málotřídkách v Jihomoravském kraji je problematická. Údaje lze vidět v tabulce č. 5.

Tabulka č. 5: Odborná kvalifikace pedagogických pracovníků málotřídních škol v Jihomoravském kraji

Odborná kvalifikace pedagogických pracovníků na škole	Absolutní četnost	Relativní četnost
všichni kvalifikováni	40	44,4
někteří studují	21	23,3
někteří odbornou kvalifikaci nemají a nestudují	25	27,7
jiná možnost	2	2,2

Znamená to, že v našem výzkumném souboru se nachází více než polovina málotřídek, ve kterých je některý z pedagogických pracovníků nekvalifikovaný pro práci na základní škole. Česká školní inspekce uvádí ve školách v obcích do 999 obyvatel 65% kvalifikovanost učitelů ZŠ (v této velikostní skupině obcí se nacházejí skoro výhradně málotřídky). V našem souboru je u této velikostní skupiny obcí kvalifikovanost učitelů málotřídek pouze 45 %¹⁵.

Určitě je zajímavé vědět, proč školy zaměstnávají nekvalifikované učitele. K této otázce se vyjádřilo 44 ředitelů. Ve 33% případů (tj. 30 škol) neměli ředitelé možnost vybrat si kvalifikovaného učitele, neboť takový neprojevil o práci zájem. Ostatních 14 uvedlo, že vzali nekvalifikovaného pedagogického pracovníka proto, že jde pouze o zástup za rodičovskou dovolenou (4 případy), ve 3 případech jde o šikovné učitelky, s nimiž je

¹⁵Statisticky významná souvislost této situace s velikostí sídla ve výzkumném vzorku nebyla zjištěna.

ředitel/ka spokojen/á. Zbytek tvoří jednotlivé případy (např. učí na škole dlouho, mají neomezenou pracovní smlouvu uzavřenou v minulosti atd.).

Kolik škol má vlastně problémy s obsazováním pedagogických pozic odborně kvalifikovanými pracovníky? V mém vzorku bylo takových škol 40 % (tj. 36 škol). K tomu, v čem tkví hlavní problémy v získávání kvalifikovaných učitelů se vyslovilo pouze 25 ředitelů. Osm z nich mluví o složité dopravní obslužnosti, sedm z nich vidí hlavní problém ve velikostech úvazků (nemohou učitelům nabídnout celý úvazek, což je problém hlavně u jazykářů), ve třech případech se ředitelé domnívají, že potíže jsou způsobeny náročností výuky na málotřídce a ve dvou případech nejistou perspektivou zaměstnání. Mezi dalšími důvody byly uvedeny nízké mzdy, smlouvy na dobu určitou, venkovská škola, nedostatek jazykářů a hodně práce na málotřídce.

Na málotřídkách dochází k poměrně velké personální obměně. Pouze třetina škol uvedla, že u nich v posledních třech letech nedošlo k žádné personální změně (další třetina uvedla jednu personální změnu a poslední třetina dvě a více změn za toto období). Personál těchto škol je tedy poměrně nestabilní, což může být dané i vysokou mírou nekvalifikovanosti jejich učitelů.

Všechny zmíněné skutečnosti naznačují, že personální zabezpečení výuky na málotřídkách v Jihomoravském kraji není dobré. Uvážíme-li, že didaktická práce ve spojených ročnících je o něco složitější, vyvstává jistě otázka, jak si s ní poradí učitel, který nemá vystudované učitelství pro 1. stupeň ZŠ¹⁶. Tato okolnost málotřídkám jistě na kreditu příliš nepřidává a nezbyvá než dodat, že by bylo dobré znát učební výsledky žáků z těchto škol, abychom mohli říci, zda existuje vážný důvod, se tímto stavem důsledněji zabývat (s vědomím, že na studijních výsledcích žáků se podepisují i další faktory). V každém případě tato situace může snižovat prestiž těchto škol.

Závěr

Provedená dílčí analýza podmínek vzdělávání na málotřídních školách ukázala, že ani dnes nemají pro svou práci zajištěny ideální podmínky. V oblasti MT zabezpečení celkově hodnotí školy situaci jako dobrou až uspokojivou, přitom 27 % málotřídek v Jihomoravském kraji nemá vlastní tělocvičnu, v dalších případech chybí jiné materiálně-technické vybavení. ČŠI se však domnívá, že podmínky se v této oblasti diferencují a že je to způsobeno omezenými možnostmi zřizovatelů škol přispívat na jejich rozvoj, přestože jde o hlavní povinnost zřizovatelů vůči školám¹⁷ (k tomu, abych se vyjádřila k této souvislosti jsem neměla potřebná data).

Ani personální zajištění výuky na málotřídkách není z hlediska kvalifikovanosti učitelů ideální. Data získaná dotazníkovým šetřením dokonce naznačují horší situaci (úplná kvalifikace ve 45 % málotřídních školách z Jihomoravského kraje, jež participovaly na výzkumu) než jakou uvádí Česká školní inspekce (66 %) v sídlech do 999 obyvatel. Část rozdílu může vysvětlit i zahrnutí plně organizovaných ZŠ do vzorku ČŠI, část může být specifikem regionu.

16 Mezi nekvalifikovanými zaměstnanci málotřídek však bývají zhusta učitelé jiných oborů či profesionální vychovatelé. Část pedagogických pracovníků tedy mívá nějaký druh pedagogické kvalifikace.

17 Tuto situaci může ovlivnit skutečnost, že obce chtějí udržet školy i za cenu udělení výjimky a tím pádem musí škole samy doplácet na mzdy a další normativem vymezené oblasti. Nemusí se jim pak dostávat peněz na financování dalších méně naléhavých komponent materiálně-technického zabezpečení.

Je otázkou, zda ne zcela dobré materiálně-technické zabezpečení málotřídek nepůsobí negativně na potenciální kvalifikované uchazeče o práci na těchto školách, přestože ředitelé tento problém při hledání kvalifikovaných učitelů nezmínili.

Bohužel nemůžu mezi sebou srovnat podmínky vzdělávání na málotřídkách a plně organizovaných školách, neboť k tomu nemám materiál. Takové srovnání by jistě přispělo do debaty o souvislosti mezi hmotným a personální zajištěním výuky a výsledky učení. Tyto debaty se běžně objevovaly v celé druhé polovině 20. století, mnohdy s nepříznivými závěry pro málotřídní školy (srov. Trnková, 2006). V situaci, kdy se kulturní i socioekonomická situace na venkově a ve městě příliš neliší se dá očekávat, že se nemusí výrazně lišit ani podmínky vzdělávání mezi školami podle jejich umístění. Lze však předpokládat, že ke kvalitě vzdělávání přispívají učitelé, kteří cítí, že hmotné zabezpečení jejich školy je dobré úrovní a kteří se cítí bezpečně i z hlediska své odborné průpravy.

Literatura:

JORDAN, Ron, WHITELEY, Tony. Teaching is Full Time Job and so is Managing: Dilemmas and Delights of Managing a Small School. *Příspěvek z British Educational Research Association Annual Conference* [online]. York, September 11-14, 1997. s. 15. [cit. 2003-03-21] Dostupný z <<http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/000000507.htm>>

KOUKAL, František. Rekonstrukce sítě základních devítiletých škol. IN *Koncepce rozvoje občanských zařízení v osídlení ČSSR*. Brno: VÚVA, 1970, s. 130 – 135.

Statistická ročenka školství 2005/2006 - Výkonové ukazatele [online]. Praha: ÚIV, 2007. [cit. 2007-06-7] Dostupný z <<http://www.uiv.cz/clanek/431/365>>

Trnková, Kateřina. Vývoj málotřídních škol v druhé polovině 20. století. *Sborník prací FFBU U11, řada pedagogická*. Brno: MU, 2006, s. 133 – 144. ISBN 80-210-4143-9 *Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2002/2003*. [online] Praha: ČŠI, 2003. [cit. 2006-09-14] Dostupný z <<http://194.228.111.171/files/145/vz03.doc>>

Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2003/2004. [online] Praha: ČŠI, 2004. [cit. 2006-09-14] Dostupný z <<http://194.228.111.171/files/144/vz04.zip>>

Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2004/2005. [online] Praha: ČŠI, 2005. [cit. 2006-09-14] Dostupný z <<http://194.228.111.171/files/218/vz0405.pdf>>

Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2005/2006. [online] Praha: ČŠI, 2006. [cit. 2007-05-14] Dostupný z <http://www.csicr.cz/upload/vyrocni_zprava_2005-2006.pdf>

Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon) ze dne 24. září 2004.

Zpráva o školním roce 2001/2002. [online] Praha: ČŠI, 2002. [cit. 2006-09-14] Dostupný z <<http://194.228.111.171/files/146/zprava.zip>>